

POWER OF KNOWLEDGE

An International Multilingual Quarterly Refereed Research Journal

Editor

Dr. Sadashiv H. Sarkate

• **Mailing Address** •

Dr. Sadashiv H. Sarkate

Editor : POWER OF KNOWLEDGE

Head of Dept. Marathi

Art's & Science College, Shivajinagar, Gadhi, Tq. Georai Dist. Beed-431 143 (M.S.)

Cell. No. 9420029115 / 7875827115

Email : powerofknowledge3@gmail.com /

shsarkate@gmail.com

Price : Rs. 300/-

Annual Subscription: Rs. 2000/-

१८	Reflection of Woman Psyche in Amit Chaudhuri's Afternoon Raag	Dr. Laxmikant Bahegavankar	७६
१९	सर्वाधिक आत्महत्या दोन हेक्टरपेक्षा कमी शेती असलेल्या शेतकऱ्यांच्या विशेष संदर्भ नाशिक जिल्ह्यातील १०० आत्महत्याग्रस्त शेतकरी	डॉ. यादव घोडके	७८
२०	Global and Local in Amit Chaudhuri's Strange and Sublime Address	Dr. Laxmikant Bahegavankar	८४
२१	EMPLOYEE SAFETY MEASURES FOR BETTER WORKING CONDITION	Wilson Kandre	८६
२२	Agricultural distress: Rising of farmers Problems & Suicide	Dr. Syed Tanvir Badruddin	८९
२३	मराठी ग्रामीण कादंबरीतील सहकाराची स्थितीगती	प्रा. डॉ. नबन गायकवाड	९२
२४	Gamma ray interaction studies of some metal oxides in the energy range of १२२KeV-१३३०KeV	Pradip S. Dahinde Dr. Pravina. P. Pawar	९७
२५	प्रगतिवादी काव्य में सामाजिक चेतना	गायकवाड संजय सिताराम	१०७
२६	वामनदादा कर्डक यांच्या कवितेतील जाणीवा	प्रा. डॉ. सदाशिव सरकटे	११०
२७	जिल्हा नियोजन व विकास प्रक्रियेत जिल्हा नियोजन समितीची भूमिका: बीड जिल्हा एक अभ्यास	अश्विनी भास्करराव बनकर	११३
२८	महिला सवलीकरणाची सामाजिक अपरिहार्यता	प्रा. डॉ. माधव माणिकराव मोरे	११६

वामनदादा कर्डक यांच्या कवितेतील जाणीवा

प्रा. डॉ. सदाशिव सरकटे

सहयोगी प्राध्यापक

कला व विज्ञान महाविद्यालय, शिवाजी नगर, गढी.

श्रमिक कामगार श्रमणाच्या माध्यमातून उपजीविका आणि उदर निर्वाह करत आला आहे. मानवाच्या श्रमण शोषणावर जगणारी मानवी प्रवृत्ती आणि समाज पृथ्वीतलावर अनेक ठिकाणी उदयास आला. श्रमणी प्रवृत्तीला रूढ करण्यासाठी विशिष्ट कृत्रिम तत्त्व, विचार आणि व्यवस्था निर्माण केली. कृषि प्रधान भारत असल्यामुळे व्यवसायावर आधारित जात, वर्ण, निर्माण करून, शूद्र वर्ण देऊन आणि साधनसंपत्तीच्या अधिकारांपासून वंचित ठेवून बलुतेदार अलुतेदार पद्धतीत जीवन जगण्यास बाध्य केले.

आधुनिक काळाने यंत्र युग, कारखाने आणि शहरीकरण दिले. भारतात ब्रिटिशांमुळे औद्योगिकीकरण आले; आधुनिक मूल्य आले. वर्णव्यवस्थेने दिलेली जातीनिहाय व्यवसायाचे निर्बंध ब्रिटिश सत्तेत उठले. शेती व्यवसायावर आधारित बलुतेदार, अलुतेदार वर्ग दारिद्र्याचे जीवन जगत होता. त्याच्यासमोर कारखान कामगार म्हणून जगण्याचे नवे माध्यम मिळाले. कामगार शहरात गावगाडा सोडून सोबत केवळ उच्च नीच जातीची अहंता आणि न्यूनगंडाची मानसिकता घेवून कारखान्यात काम करू लागला आणि कामगार वस्तीत सहजीवन जगत जात अहंता जपत जगू लागला. याच स्वरूपात अस्पृश्य वर्ग भुकेकंगाल आणि सर्वहारा जीवनाला उदरनिर्वाहाचे आशास्थान म्हणून कारखान्यांत आणि कामगार वस्तीत स्थायी झाला. आधुनिक काळातही शूद्र, अतिशूद्रांच्या श्रमणाचे, शोषणाचे माध्यम बदलले असले तरी शोषणाची तीव्रता कमी झाली असली तरी, संपत्तीचा अधिकार ब्रिटिश सत्तेत आणि भारतीय स्वातंत्र्यानंतर मिळाला असला तरी हजारो वर्षांपासून शूद्रातिशूद्रांचे शोषण करणारी वैश्य वर्णाचे भांडवलदार, कारखानदार म्हणून पुढे आला आणि स्वातंत्र्यानंतर सर्वशक्तीनिशी शूद्रातिशूद्रांच्या शोषणाची परंपरा अखंडपणे राबवू लागला. या श्रमण शोषणाला बदलण्यासाठी मार्क्स अधिकारशाही उपयुक्त नसून लोकशाहीच अपरिहार्य आहे "रशियामध्ये सर्व राजसत्ता ही एका पक्षाच्या हाती आहे, तोवर त्या देशातही खरी कामगारशाही निर्माण झाली आहे असे कदापि म्हणता येणार नाही. जगात खरी कामगारशाही निर्माण व्हावयाची असल्यास तिचा पाया लोकशाहीच्या तत्त्वावरच रचला गेला पाहिजे.¹ हे सांगून लोकशाहीला मारक कामगाराच्या हिताला मारक भारतीय वर्णव्यवस्थेतील दोन शत्रू डॉ. आंबेडकरांना वैश्य आणि ब्राह्मण वाटतात

'माझ्या मते या देशातील कामगारांना दोन शत्रूंनी तोंड द्यावे लागते. हे दोन शत्रू म्हणजे ब्राह्मणशाही आणि भांडवलशाही होत. प्रामुख्याने या दोन वर्णानेच शूद्रातिशूद्र वर्गांना नाडले आहे. सर्वहारा केले आहे. व वर्ग परंपरांगत हीत जोपासण्यासाठी पुन्हा सक्रीय होईल ही भीती डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व्यक्त करतात.²

भारतीय स्वातंत्र्यानंतर कारखानदारी आणि भांडवलदारी व्यवस्थ संपूर्णत उच्चवर्णि य वैश्यांच्या हाती आली. शूद्रातिशूद्र विषयीचे शोषणी मानस इथेही तीव्रपणे सक्रिय झाले. कामगारांचे संघटन आणि संघर्ष लढे भारतात उभारू शकले नाहीत. याचे कारण वर वर कामगार एक असले तरी जातीची अहंता बाळगणारे बहुजनांचे मानस सांघिक लढा उभारण्याठी बाधक ठरले. जाती अहंतेला खतपाणी घालत भांडवलदारी वर्गाने जाती अहंतेचे आणि न्यूनगंडाची दरी वाढवण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला. भांडवली आणि ब्राह्मणी तरी शोषणाची तीव्रता कमी झाली असली तरी, संपत्तीचा अधिकार ब्रिटिश सत्तेत आणि भारतीय स्वातंत्र्यानंतर मिळाला असला तरी हजारो वर्षांपासून शूद्रातिशूद्रांचे शोषण करणारी वैश्य वर्णाचे भांडवलदार, कारखानदार म्हणून पुढे आला आणि स्वातंत्र्यानंतर सर्वशक्तीनिशी शूद्रातिशूद्रांच्या शोषणाची परंपरा अखंडपणे राबवू लागला. या श्रमण शोषणाला बदलण्यासाठी मार्क्स अधिकारशाही उपयुक्त नसून लोकशाहीच अपरिहार्य आहे "रशियामध्ये सर्व राजसत्ता ही एका पक्षाच्या हाती आहे, तोवर त्या देशातही खरी कामगारशाही निर्माण झाली आहे असे कदापि म्हणता येणार नाही. जगात खरी कामगारशाही निर्माण व्हावयाची असल्यास तिचा पाया

लोकशाहीच्या तत्त्वावरच रचला गेला पाहिजे." हे सांगून लोकशाहीला मारक कामगाराच्या हिताला मारक भारतीय वर्णव्यवस्थेतील दोन शत्रू डॉ. आंबेडकरांना वैश्य आणि ब्राह्मण वाटतात

"माझ्या मते या देशातील कामगारांना दोन शत्रूंची तोंड द्यावे लागते. हे दोन शत्रू म्हणजे ब्राह्मणशाही आणि भांडवलशाही होत." प्रामुख्याने या दोन वर्णांचेच शूद्रातिशूद्र वर्गांना नाडले आहे. सर्वहारा केले आहे. व वर्ग परंपरांगत हीत जोपासण्यासाठी पुन्हा सक्रीय होईल ही भीती डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व्यक्त करतात.

महात्मा फुले यांना भांडवलदारी शोषण चक्रात अडकलेला शूद्रातिशूद्र वर्ग दिसत होता. त्यामुळेच या वर्गाला शोषणातून मुक्त करण्यासाठी मेघाजी लोखंडे या सत्यशोधक सहकार्यास कामगारांच्या न्याय लढ्यासाठी संघर्षात उतरवले.

भारतीय स्वातंत्र्यानंतर कारखानदारी आणि भांडवलदारी व्यवस्थे संपूर्णत उच्चवर्ण य वैश्यांच्या हाती आली. शूद्रातिशूद्र विषयीचे शोषणी मानस इथेही तीव्रपणे सक्रिय झाले. कामगारांचे संघटन आणि संघर्ष लढे भारतात उभारू शकले नाहीत. याचे कारण वर वर कामगार एक असले तरी जातीची अहंता बाळगणारे बहुजनांचे मानस सांघिक लढा उभारण्याठी बाधक ठरले. जाती अहंतेला खतपाणी घालत भांडवलदारी वर्गाने जाती अहंतेचे आणि न्यूनगंडाची दरी वाढवण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला. भांडवली आणि ब्राह्मणी शोषणी प्रवृत्तीला यशस्वी न होऊ देता डॉ. आंबेडकर विवेचन करतात, "कष्टाळू लोकांची संघटना करावयाची झाल्यास त्यात जातीभेद, धर्मभेद यांना मुळीच थारा मिळता कामा नये. हा कष्टाळू वर्ग अगोदरच बिकट आर्थिक दडपणाखाली दडपला गेला आहे."*

जातच संघटनेला मारक आहे याचे निर्मूलन श्रमिकांच्या उत्थानासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महत्त्वाचे मानतात. डॉ. आंबेडकरांनी श्रमिक, कष्टकऱ्यांविषयी अपार श्रद्धा असल्यामुळे कामगारांना न्याय संरक्षण देण्यासाठी भारताचे कामगार मंत्रिपद स्विकारले आणि कामगारांच्या सर्वांगीण उत्थानाचे संविधानात्मक अधिकार दिले. श्रमिकांच्या न्याय्य लढ्यासाठी त्यांचे अधिकार, हक्काचे संरक्षण करणारा स्वतंत्र मजूर पक्ष दिला. शेवटी शूद्रातिशूद्र श्रमिकांच्या उत्थानासाठी मार्क्सच्या विचारांपेक्षा मानवाला समानतेच्या तत्त्वात बांधणारा आणि शोषणविरहित समाज निर्मितीसाठी पूरक तत्त्वज्ञान देणारा बौद्ध धम्मच श्रमिकांच्या उत्थानासाठी आदर्श म्हणून दिला. वामनदादा कर्डक यांनी अस्पृश्यतेचे जीवन अनुभवले. भांडवलदारी वर्ग करत असलेले शोषण अनुभवले. मुंबई प्रांतात कामगारांचे जीवन अनुभवले पाहिजे शूद्रातिशूद्र वर्माच्या श्रमण शोषणाचे दारिद्र्याचे आणि दुखाचे विश्व अनुभवले. शूद्रातिशूद्रांच्या जातीयतेचे चिवट मानस व त्यातून निर्माण प्रश्न व कामगारांचे विघटन पाहिले. ब्राह्मणी धर्माचे जटिल शोषणी रूप उमजले आणि यासर्वांवर मार्क्सवादापेक्षा बुद्ध, फुले, आंबेडकरांची न्याय विचारधारा जी सर्वांना समतेने बंधुता व न्याय देते. मानवाला प्रबुद्ध बनवते. मानवी विकासाचे उत्थान सोपान देते अशी धम्मप्रणाली श्रमिकांच्या सामाजिक, आत्मिक व भौतिक प्रगतीचे माध्यम वाटले याचे जाणभान वामनदादा समर्थपणे काव्यबद्ध करतात. शूद्रातिशूद्र वर्ग हा आधुनिक काळात पारंपरिक व्यवसायातून मुक्त झाला ब्राह्मणी प्रभावातून मुक्त झाला पण अप्रत्यक्ष वैश्य वर्णांच्या प्रभावाखाली कामगाराचे जीवन जगू लागला. स्वातंत्र्यानंतर अल्पकाळातच ब्राह्मण वर्ग प्रशासनात, वैश्य, वर्ण उद्योग क्षेत्रात प्राबल्य मिळवून नव्या रूपात शूद्रातिशूद्र श्रमिक कामगारांचे शोषण करू लागला. अदृश्यपणे गुलामीचे फास नव्याने आवळू लागला. प्राचीन शोषकाने स्वातंत्र्यानंतर शोषणाचे नवे रूप धारण केले. प्राचीन शूद्र हाच वर्तमान कामगार झाला. हे वास्तव इथे दिसते.

"कष्टकऱ्यांच्या गळी बांधला कुणी गुलामी फास

वामन ऐक आता, सांगा भीम गाथा

जीर्ण पीढीचे, नको रूढीचे बंधन माणसाला"

वामनदादा श्रमिकांच्या शोषणावर उभारलेले वारूळ उद्ध्वस्त करू इच्छितात. कारण श्रमिकांच्या झोपड्या बहाल करून श्रमिकांच्या शोषणातून शोषकाचे महाल उभे राहत आहेत. भांडवलदारी व्यवस्थेसाठी श्रमिकांची संख्या बहुसंख्य असून तो दारिद्र्यात आहे तर शोषक अल्प असून संपत्तीने उच्च स्तरावर आहे. हे चित्र व्यस्त

असून 'पिरॅमिड' स्वरूपी आहे. श्रमीक, कामगारांचे जीवन मातीमोल होत आहे आणि धनिकांची श्रीमंती आकाशाला भिडत आहे. यातून शोषक-शोषितांचा हा संघर्ष उभा राहतो.

“सांगा धनाचा साठा आमचा वाटा कुठं हायहो
शोधा सारे साठे चला आज पाडा वाटे चला
लोणी सारं तिकडं पळं इथं भुकेनं जीव हा जळ
दुकानवालं दादा आमच्या आटाकुठं हाय हो”^६

श्रमिक कामगारांचे भांडवलदारी व्यवस्थेने केलेले शोषण व त्यातून आलेले दारिद्र्य अहोरात्र कष्ट करूनही वंचिततेचे दुःख आणि अभावग्रस्त जीवन जगावे लागत आहे. याउलट धनिकांच्या महालात सप्तरंगी सूर आणि सुख आहे. याउलट कामगारांच्या झोपडीत मात्र दुःख दयनीय आणि उदासी आहे. असे असले तरी आज आधुनिक काळात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर वर्तमान श्रमिक कामगार आणि पूर्वाश्रमीचा शूद्रानिशूद्र वर्ग यांसाठी ज्ञानाचा प्रज्ञावंतात होण्याचा, सत्तेकडे जाण्याचा शुद्ध बुद्ध होण्याच्या श्रमिक शोषितांना त्याचेच प्रतिबिंब वामनदादांच्या काव्यात सार्थपणे येते. आदर्शाचा मार्ग सांगतात.

“उनके सारे लोग यहाँके
सात सरगम के वासी है
आज हमारी कुटियों में ही
क्यूं इतनी उदासी हूँ
ओ भारत के वासी है तो
हम भी भारत वाशी है
प्यारी उनकी काशी है तो
प्यारी हमारी सांची है।”^७

इथे दोन वर्गांच्या संघर्षाचे इती-वर्तमान येथे भारतावरील अधिकार येतो. मुळ निवासी व संस्कृतीचा संदर्भ येणे यातून न्याय समाज व्यवस्था उभी करण्याचे भान व आत्मपरीक्षणाची जाण देणारे भाष्य येते.

संदर्भ ग्रंथ

१. कर्डक, वामन. मोहळ. आनंद प्रकाशन, जयसिंगपुरा, औरंगाबाद ४३१-००४ सहावी आवृत्ती दि. ७ नोव्हेंबर २००९. लेख. क्षितिज पब्लिकेशन, दीक्षाभूमी संदेश, डॉ. आंबेडकर कॉलनी, लष्करी बाग, नागपूर - ४४० ०१७. चतुर्थ आवृत्ती २५ डिसेंबर २००९ पृ. १५.
३. कित्ता, पृ. ४०
४. लुलेकर, प्रल्हाद - अनंत पैलूंचा सामाजिक योद्धा दलिततरांसाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर. सायन पब्लिकेशन्स प्रा.लि., नारायण पेठ मोदी गणपतीजवळ, पुणे - ४११ ०३० द्वितीय आवृत्ती २०१२.
५. उपरोक्त कर्डक, वामन. मोहळ पृ. ६१
६. जोंधळे, अशोक. हे गीत वामनाचे. प्रतिभास प्रकाशन, 'तारांगण' परतानी हॉस्पिटल समोर, बसस्थानक परिसर, परभणी- ४३१ ४०१. प्रथम आवृत्ती १४ एप्रिल २००६
७. गायकवाड, माधवराव. (संपादन) महानायक वामन कर्डक गीतसंग्रह १. पदमपाणी प्रकाशन, रांबे स्मृती, गौतमनगर, नीलक्रांती चौक (नालेगाव), अहमदनगर ४१४००१, प्रथम आवृत्ती ऑगस्ट २००४,

